

Giedrius Subačius, **Žemaičių bendrinės kalbos idėjos**. XIX a. pradžia, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 489.

Giedrių Subačių visi jau seniai pažįstame kaip rimtą ir labai darbštų lietuvių rašomosios kalbos istorijos tyrėją. Seniai mūsų mokslo pasaulis yra pripažinęs jo darbus apie garsiuosius žemaičius: S. Daukantą, J. Čiuldą¹, J. A. Pabrėžą.

Igijęs geros patirties, tirdamas tikrai svarbius žemaičių veikalus, savo naujojoje knygoje G. Subačius (be kita ko, grynų gryniausias aukštaitis) grįžta prie visų tų darbų pradžių pradžios – XVIII a. pabaigos ir XIX a. pirmųjų dešimtmečių. Čia smulkiai išnagrinėtas 1759 m. „Ziwatas“, 1794 m. sukilimo žemaitiški tekstai (garsusis M. Karpavičiaus pamokslas, „Sūdas skarbo“), Antano Klemento, vysk. Juozapo Arnulfo Giedraičio, Dionizo Poškos, Kiprijono ir Kajetono Nezabitauskių², Simono Stanevičiaus, Jurgio Pliaterio darbai bei sumanymai, vadinamoji X.D.K.P.S. gramatika, 1831 m. sukilimo dokumentai. Tie du sukilimai prieš Rusiją yra lyg ir kokie visos knygos rėmai – jie rodo, kad G. Subačius yra ne tik geras kalbos tyrėjas, bet ir puikus stilistas (literatūrine prasme) – kad jis moka savo tyrimus dailiai sukomponuoti ir pateikti skaitytojui. Bet, kita vertus, iš to matyti ir kitas – jau gana nemalonus dalykas: nuo vieno iki kito sukilimo Didžiosios Lietuvos rašomoji kalba nė kiek nepagerėjo, kad ir kaip stengėsi ją pagerinti knygoje prasmingai pagerbtos asmenybės... Matyt, dar nebuvo tam atėjęs tikrasis laikas.

Iš tų rėmų, kurie čia paminėti, iškrinta tik 1759 metų „Ziwatas“, bet panagrinėti jį tikrai reikėjo, kadangi nuo šios knygos prasideda žemaičių abėcėlės ir rašybos tradicija, Žemaičiuose išlikusi, kaip rodo epitafiniai užrašai³, beveik iki

¹ Tiesą sakant, turėtų būti Čiuldė (plg. A. Vanagas, V. Maciejauskienė, M. Razmukaitė, Lietuvių pavardžių žodynas: A–K, Vilnius, 1985, 433). Į tai viename savo laišku dėmesį yra atkreipęs pats G. Subačius.

² Autoriaus dėtas, juos vadinčiau tikrąja pavarde – *Zabičiais*.

³ Žr., pvz., A. Girdenis, D. Girdenienė, 1759 metų „Ziwato“ indeksas, Vilnius, 1997, 29 t. (išn. 63).

XX a. pradžios⁴. Ir pats G. Subačius „Ziwato“ ženklų, susipynusių (vienur daugiau, kitur mažiau) su 1737 m. „Universito“ tradicija, randa ir 1794 m. sukilimo dokumentuose, ir ne vieno XIX a. pradžios raštijos vyro samprotavimuose.

Skaitant knygą bene pirmiausia į akis krinta smulkus įvairiausių abėcėlės ir rašybos dalykų dalykelių išlukštenimas, visur išmintingai siejamas su lenkų kalbos rašybos taisyklių pokyčiais. Kaip matyti ir iš recenzuojamojo veikalų, ir iš kitų rašinių, G. Subačius gerai išmano lenkų rašomosios kalbos istoriją.

Knygoje atrasti visiškai patikimi įvairių leidinių žemaitiškumo įvertinimai – vadinamosios sunkiai pastebimos, vidutiniškai pastebimos ir lengvai pastebimos žemaitybės. Tie kriterijai išsamūs – prie jų galėtume pridėti nebent skaitvardžio *trečias* galininką *treitį*; daugeliu atvejų jie leidžia ne tik objektyviai vertinti leidinius bei tekstus, bet ir geriau nustatyti, kas iš tikrųjų yra juos parašęs, kuri tarmė yra jų kalbinis pamatas. Mokslininkas, nors šiaip yra aiškus vadinamosios ekstralingvistikos atstovas, kur reikia, nevengia gryniosios dialektologijos ar lingvistinės geografijos: pavyzdžiui, jis, remdamasis formų *tā·p / tē·p* „taip“ izoglosa, tvirtų tvirčiausiai įrodo, kad minėtojo M. Karpavičiaus 1794 m. pamokslas vertėjas yra buvęs *t e l š i š k i ū*, o ne kretingiškių (Pajūrio žemaičių) tarmės žmogus. Ir apskritai – ten, kur reikia patikslinti teksto autorių, G. Subačius viską yra taip smulkiai apmąstęs, kad po jo kažin ar kam čia bepavyks pasakyti ką nauja.

Labai maloniai nuteikia autoriaus objektyvumas ir mokslinis tiesumas. Jis, kaip ir dera tikram mokslininkui, nepripažįsta diplomatiškų išsisukinėjimų, kurių dažnai neišvengia nė labiau prityrę kalbininkai, kai susiduria su skirtingais kitų autorių požiūriais – ypač jei tie autoriai garsūs ir garbingi. Todėl knygoje pataisytas ar patikslintas ne vienas senesnis teiginys; daug kas čia ir be gailėsčio atmesta – ir atmesta, rodos, visiems laikams. Argumentai visur tokie tvirti, kad vargu ar kas begalės dėl jų dalykiškai diskutuoti su autoriumi; jeigu ir diskutuotų, kažin ar ką laimėtų.

⁴ Neseniai tai pabandė parodyti ir pats G. Subačius (žr. *Žemaičių žemė*, 1998, Nr. 4 (21), 17–23; plg. dar kiek ankstesnį autoriaus rašinį „Lietuviški XIX a. Pavandenės antkapių užrašai“, – *Žemaičių praeitis*, VI: Pavandenė, Vilnius, 1996, 79–81).

Kaip jau užsiminta, G. Subačius nėra žemaitis, bet į žemaičių tarmę jis yra pasinėręs kaip tikras profesionalas⁵. Tiek, kiek reikia, dialektologijos dalykus jis puikiai išmano, gerai jaučia ir kalbos raidos specifiką bei perspektyvą.

O apskritai darbas yra, kaip sakoma, k a p i t a l i n i s geriausia šio žodžio reikšme, ir apie tuos dalykus, kurie jame svarstomi, ir po kokio šimto metų kažin ar pavyks ką naujesnį pasakyti. Viskas, ką rašo G. Subačius, pasakyta tiesiai, aiškiai, svariai: jis tvirtas, beveik kategoriškas ten, kur viską yra išsiaiškinęs iki galo, ir atsargus, kur iš tikrųjų didesnio aiškumo dar negali būti. Tik vienur kitur, rodos, galima samprotauti ir kiek drąsiau. Pavyzdžiui, galima turbūt nesvyruojant sakyti, kad vysk. J. A. Giedraitis iš tikrųjų bus buvęs tik Naujojo Testamento vertimo organizatorius, o ne vertėjas ir kad lietuvių kalbą jis, jeigu ir mokėjo, tai veikiausiai ne ką geriau negu, tarkim, Adomas Mickevičius⁶. Bet, kita vertus, visai tvirtai tai įrodyti kažin ar pavyktų, o tie, kuriems atrodo kitaip, nesunkiai galėtų gintis: juk tam vyskupui ne vienas yra rašęs žemaitiškus laiškus.

Mokslininkas, rodos, kartais per daug atlaisvintiems įvairiems neapgalvotiems kalbiniam eksperimentams, kurie nieko gero rašomajai kalbai nelavė ir negalėjo duoti. Gal, labai to norėdami, galėtume iš bėdos pateisinti tokį Klementą, kuris be kokio rimto reikalo trumpųjų balsių raides *i* ir *y* mėgino pritempti prie lenkų kalbos taisyklių, užmiršdamas jų fonologinę vertę; galima šiaip taip suprasti ir begalinius Poškos išradinėjimus⁷. Bet

⁵ Pastebėjau tik vieną kitą tikrą dialektologinį riktą. Pavyzdžiui, p. 242 žodis *apswadyna* apibūdinamas kaip „keistesnės rašybos“, nors iš tikrųjų ta rašyba visai tiksliai perteikia šiaurės žemaičių tarimą *apsvadēna*. Keista čia pati šio žodžio fonetika (dėl jos kadaise esame laužę galvas kartu su prof. V. Čekmonu – ir nepriėję prie jokios racionališkesnės išvados). Tai pasakytina ir apie p. 435 paminėtą *tiktay*: balsė *i* nieko čia nerodo, nes ir šiaurės žemaičiai sako *tiktā*: (su [i], o ne [e]).

⁶ Dėl to žr. Z. Zinkevičius, Lietuviškas Adomo Mickevičiaus autografas, – Blt XIX (2) 74 tt. Straipsnyje referuojamo eksperimento išvadą būčiau linkęs formuluoti drąsiau, bet, apskritai kalbant, ji teisinga.

⁷ Bent iš dalies tai aiškintina tuo, kad Poška veikiausiai nebus turėjęs tvirtų vienos tarmės įgūdžių. Pirmiausia iš motinos jis galėjo gauti tam tik-

visai nemokėčiau suprasti, kodėl taip rimtai G. Subačius rašo ir apie niekam nereikalingas Kiprijono Nezabitausko žymes žymeles, dėliojamas, kaip sakoma, tik dėl gražumo. Ir Poškos žodyną turbūt reikėtų vertinti kitaip: jo ne lyginti negalima su tuo Lindės žodynu, į kurį Poška orientavosi. Tiesiog slogų įspūdį palieka visos tos pramanytos, o ne iš gyvosios kalbos paimtos iliustracijos, nedisciplinuota rašyba – apskritai žema filologinė kultūra. Poška juk gyveno XIX amžiuje, o tada pasaulyje jau baigė įsitvirtinti tikrasis, istorinis, kalbos mokslas! Vietomis (tik vietomis!) susidaro įspūdis, kad vertinant tuos visus darbelius, autoriui brangesni ne tiek konkretūs darbai, kiek įvairios deklaracijos, projektai, tiesiogiai išsakyti geri norai. Matyt, kaip tik todėl toks Klementas su Poška iškelti per daug aukštai – kažin ar apie juos reikėjo tiek daug rašyti? O štai Simonas Stanevičius, didžiausios tais laikais filologinės kultūros vyras, vertinamas per daug sausai ir trumpai: jis nieko labai nedeklaruodavo, o tiesiog gerai dirbdavo. Jeigu tokios kultūros žmogus būtų padaręs tiek, kiek koks Daukantas ar Valančius, kažin ar bebūtų kam reikėję ginčytis dėl bendrinės kalbos pamato ir pamatinės tarmės. Man tikras darbas visada atrodo daug brangesnis negu įvairūs teoriniai išvedžiojimai – ir vien todėl esu linkęs Stanevičių kelti aukščiau už visus kitus XIX a. bendrinės kalbos „teoretikus“⁸. Ir jo atsargumas daro labai malonų įspūdį – tai tikrai išmintingo žmogaus atsargumas. Labai vertingas tas universalumo siekimas: Stanevičius ieško didesnių vertybių bei platesnių erdvių – Telšių, Kretingos ar Viduklės pasaulėliai jam buvo per ankšti; siekdamas to universalumo jis nevengė nei senosios raštijos paminklų, nei Prūsų Lietuvos raštų – beveik

rus šiaurės žemaičių kalbėsenos įgūdžius, vėliau daug ką pasisavinęs iš pietų žemaičių varniškių (daugiausia Kaltinėnų šnektos), dar vėliau – iš įvairių raseiniškių patarmės vietų.

⁸ Prie to, kas jau gerai žinoma, galėtume pridurti priegaidžių apibūdinimą, randamą Kajetano Nezabitausko elementoriuje (žr. G. Subačiaus knygos p. 386): jį – nė trupučio neabejoju – buvo sugalvojęs Stanevičius. Naujausiais metodais atlikti eksperimentiniai tyrimai jį visiškai patvirtina (žr. Lietuvių kalba: Tyrėjai ir tyrimai; Kazimiero Jauniaus 150-osioms gimimo ir 90-osioms mirimo metinėms paminėti; Konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 1997, 37 t.).

odiozinių daugeliui mokytojų žemaičių. Panašiai tais laikais mąstė gal tiktai grafas Jurgis Pliateris⁹, – de-ja, mažai tespėjęs nuveikti per trumpą savo gyvenimą. Kad Pliateris tikrai gerai bus mokėjęs žemaitiškai, nėra abejonės – užtenka paskaityti jo perrašytas Daukanto „Darbų“ vietas. O tai – labai įdomus dalykas, jeigu prisiminsime, kaip toli buvo to meto aristokratai nuo paprastų žmonių, nuo jų kalbos ir etninės kultūros. Vadinas, Pliaterio būta didelių filologinių potencijų asmenybės ir, matyt, jis bus turėjęs nemažą talentą. O aristokrato kultūra vis tiek jaučiama: iš savo Švėkšnos jis nedarė nei pasaulio, nei lietuvių kalbos centro, – kiek leido jėgos, vis bus veržęsis į tą patį universalumą, kaip ir Stanevičius. Ir apskritai atrodo, kad Pliateris su Stanevičiumi daug ką yra matę ir suvokę panašiai... Gaila, kad Pliateris buvo vienintelis tikras aristokratas mūsų raštijos istorijoje. Jei tokių aristokratų būtų buvę daugiau, gal mūsų kultūra iš karto būtų pasukusi kitokiais keliais ir iš platesnio pasaulio pasiėmusi ne tik „Ziwatą“, bet ir daug kur kas didesnių vertybių. Labai gerai padarė G. Subačius, savo knygoje tiek vietas skirdamas Jurgiui Pliateriui.

Kadangi G. Subačiaus knyga tikrai įspūdinga, visokios smulkios pastabėlės čia visai netiktų. Nenoriu, kad kam pasirodytų, jog knyga kuo nors trūktina. Iš tikrųjų tai bene geriausias konkretus mūsų bendrinės kalbos istorijos darbas. O tai, kad paskaičius veikalą kyla noras mąstyti – kartais ir šiek tiek kitaip, yra bene pats geriausias jo įvertinimas. Jeigu ką ne ką dabar esu linkęs traktuoti kitaip, galbūt viską išstudijavęs taip pat kruopščiai kaip G. Subačius, priečiau prie tų pačių išvadų. Gal tik išdėstyčiau jas kiek lengvesne ir paprastesne kalba – be visų tų sunkių archajiškų konstrukcijų ir medinių sangražinių dalyvių.

Aleksas Girdenis

⁹ Dėl šios pavardės reikėtų vieną kartą tvirtai apsispręsti. Žemaičiai ją visuotinai taria *plūoter's* ~ Plioteris; kai kas linkęs rašyti „pagal originalą“ *Plateris*. Matyt, priimtinausias yra Subačiaus pasirinktas kompromisinis variantas, nes jis, be kita ko, jau seniai „įkūnytas“ garsiosios Pliaterytės pavardėje. Forma *Plateris* verste verčia ją turėjusius žmones nieko bendra su Lietuva ir lietuviais neturinčiais svetimtaučiais.

Simono Vaišnoras 1600 metų *Žemczuga Theologischka* ir jos šaltiniai. Parengė prof. habil. dr. Guido Michellini (Bibliotheca Baltica), Vilnius, Baltos lankos, 1997, XXVIII, 742.

Pagal įsigalėjusią nuomonę pirmąjį lietuvių raštijos etapą Mažajoje Lietuvoje užbaigia Simonas Vaišnoras su savąja *Žemczuga Theologischka*. Beveik visi mūsų senųjų raštų tyrinėtojai – tiek kalbininkai, tiek literatai (pastarieji greičiausiai pasikliaudami kalbininkais) – teigia, kad ši knyga rodo ir lietuviškosios raštijos nuosmukį Mažajoje Lietuvoje, nes jos kalba gana prasta¹. Taigi prieš akis turime kuriozišką atvejį: parengęs mūsų akimis tokią prastą knygą savo amžininkų Simonas Vaišnoras buvo laikomas dideliu lietuvių kalbos mokovu ir buvo kviečiamas į įvairias komisijas kitų autorių parengtiems raštams aprobuoti ir redaguoti. Būtent jis dalyvavo vieno žymiausių to meto lietuvių rašytojų Jono Bretkūno Biblijos vertimo ir postilės redagavimo darbe². Tokia, galima sakyti, kontraversiška asmenybė, o tiksliau pasakius, jo darbu ir susidomėjo Parmos universiteto profesorius Guido Michellini, kaip jis pats sako recenzuojamo leidinio „Pratarmėje“, susidomėjo labai seniai ir gana atsitiktinai: „Sumanymas patyrinėti *Žemczugą Theologischką* kilo pirmosios mano stažuotės Vilniuje metu 1976 m., kai prof. Jonas Palionis, su manimi kalbėdamas apie senąją raštiją, prasitarė, jog Lietuvoje nesą šio veikalo pirminių šaltinių, o esantys užsienyje jų originalai sovietinio režimo sąlygomis neprieinami lietuvių kalbininkams“ (p. VII). Nors, kaip dažnai atsitinka, dėl įvairių priežasčių tuos sumanymus ne visada pavyksta įgyvendinti iš karto (kodėl rezultatų reikėjo laukti du dešimtmečius „Pratarmėje“ paaiškina pats parengėjas), vis dėlto savo pažadą prof. Guido Michellini ištesėjo ir dabar turime šio kruopštaus darbo rezultata – mokslinį Simono Vaišnoras raštų leidimą. Ta pačia proga reikia pažymėti, kad iki galutinio rezultato prof. Guido Michellini ėjo labai kryptingai: lygiagrečiai, dirbdamas tokį sunkų darbą, kaip mokslinis *Žemczugos Theologischkos* rengimas spaudai, jis italų kalba

¹ Plg. Z. Zinkevičiaus „Lietuvių kalbos istorijos“ trečio tomo „Senųjų raštų kalba“ (Vilnius, 1988, 72) skyrelio pavadinimą „Simonas Vaišnoras ir raštų kalbos sumenkėjimas“.

² Žr. Vac. Biržiška, Aleksandrynas, I, Vilnius, 1990, 182–183.